

שימוש ושליטה בשפה בקרב בני נוער עולים ובני עולים מאתיופיה וברית המועצות לשעבר

פאולה כאהן-סטרבצ'ינסקי ודגנית לוי

1. רקע

מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל ערך סקר שמטרתו להצביע על דמיון ושוני בין בני נוער (גילאי 11-17) עולים¹ ובני עולים² מברית המועצות ומאתיופיה, תוך השוואה לבני נוער יהודים ותיקים.³ הסקר בחן מגוון תחומי חיים משמעותיים לכלל בני הנוער, כגון תפקוד לימודי ותפיסת בית הספר, השתתפות בפעילות פנאי, התנהגויות סיכון, קשר עם ההורים, שביעות רצון מהחיים ועוד; וכן בדק נושאים הקשורים במצבם של העולים, כגון זהות וזיקה לארץ, בנוסף לנושא השפה. הנתונים נאספו בשני מועדים, בשנים 2008 ו-2010, ואוחדו לקובץ אחד לאחר בדיקות סטטיסטיות שאישרו איחוד זה. המידע נאסף באמצעות ראיונות טלפוניים והתבסס על מדגם ארצי מייצג של כ-2,000 בני נוער החיים בקהילה. ממצאי הסקר פורסמו בדוח: בני נוער יוצאי אתיופיה ויוצאי ברית-המועצות לשעבר: עולים ובני עולים – דמיון ושוני.⁴

מאמר זה מציג ממצאים מתוך הסקר על דפוסי השימוש שעושים יוצאי ברית המועצות ויוצאי אתיופיה⁵ בשפה העברית ובשפת-האם בהקשר המשפחתי ועם בני גילם, הערכתם של בני הנוער את מידת השליטה שלהם בכל אחת מהשפות, מידת החשיבות שהם מייחסים לשמירה על שפת-האם והערכתם את מידת החשיבות שהוריהם מייחסים לכך. הסקר הוא פרי יוזמה ומימון משותפים של שירות הרווחה ואגף המחקר במשרד לקליטת העלייה ומאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, והוא זכה בתמיכה מקרן הארי ויינרייב לקידום ילדים.

מילות מפתח: עברית, שפת-אם, יוצאי אתיופיה, יוצאי ברית המועצות, דור ראשון ודור שני

פאולה כאהן-סטרבצ'ינסקי היא חוקרת בכירה במרכז אנגלברג לילדים ונוער, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
דגנית לוי היא חוקרת במרכז אנגלברג לילדים ונוער, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל

- 1 בני נוער שעלו מברית המועצות או מאתיופיה, לא כולל בני נוער שהגיעו לארץ במהלך השנתיים שקדמו לכל אחד מהמועדים של הסקר
 - 2 בני נוער ילידי ישראל, שהוריהם עלו מברית המועצות או מאתיופיה החל משנת 1989
 - 3 בני נוער ילידי ישראל, שהוריהם גם ילידי ישראל או עלו לארץ עד שנת 1989
- 4 כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', עמיאל, ש', לוי, ד' וקונסטנטינוב, ו' (2012). **בני נוער יוצאי אתיופיה ויוצאי ברית-המועצות לשעבר: עולים ובני עולים דמיון ושוני**. דמ-627-12, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. <http://brookdaleheb.jdc.org.il/?CategoryID=156&ArticleID=288>
- 5 ממצאי הסקר משנת 2008 על בני נוער שעלו ממדינות דוברות צרפתית, אנגלית וספרדית, מברית המועצות ומאתיופיה ובני עולים מאתיופיה פורסמו בדוח: כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', לוי, ד' וקונסטנטינוב, ו' (2010). **בני נוער עולים בישראל - תמונת מצב עדכנית**. דמ-561-10, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. <http://brookdaleheb.jdc.org.il/?CategoryID=156&ArticleID=201>

2. ממצאים שונים על בני הנוער

נציג תחילה מעט מאפיינים של בני הנוער שרואיינו במחקר:

- **גיל:** מחצית מהמרווינים הם בני 12-14 ומחציתם בני 15-17. בקרב עולי ברית המועצות החלוקה שונה: 30% בני 12-14 ו-70% בני 15-17.
- **ותק בארץ:** בני הנוער העולים חיים שנים רבות בארץ. הוותק הממוצע בקרב עולי ברית המועצות הוא 10.9 שנים ובקרב עולי אתיופיה 9.2 שנים. הוריהם של בני העולים הגיעו לארץ לפני 12-19 שנים.
- **גיל בעת העלייה:** רבים הגיעו בגיל צעיר. הגיל הממוצע של עולי ברית המועצות בעת עלייתם היה 4.4 שנים ושל העולים מאתיופיה – 5.5 שנים.
- **תלמידים:** נכללו בסקר בני נוער הלומדים במערכת החינוך הממלכתית, הממלכתית-דתית והעצמאית וגם בני נוער שאינם לומדים בבתי הספר. נמצא כי כמעט כל בני הנוער לומדים (99%).
- **מצב לימודי:** הממצאים על מצבם הלימודי של התלמידים יוצאי ברית המועצות (עולים ובני עולים) מראה שרובם מצליחים בלימודים – כ-10% נכשלו ב-3 מקצועות או יותר וכ-30% צריכים סיוע לימודי (מתוכם חלק גדול כבר מקבלים סיוע, ולכן בעבורם ממצא זה מצביע על צורך בסיוע נוסף). מצבם הלימודי של התלמידים יוצאי אתיופיה שונה: 31% מבני העולים ו-24% מהעולים נכשלו ב-3 מקצועות או יותר, וכ-60% מהתלמידים משתי קבוצות אלה ציינו צורך בסיוע לימודי (גם עבור רבים מתלמידים אלה מדובר בצורך בסיוע נוסף לזה שהם כבר מקבלים).
- **מאפייני המשפחות של יוצאי ברית המועצות:** העולים ובני העולים חיים במשפחות קטנות יחסית, לרוב האבות והאימהות השכלה על-תיכונית וראש המשפחה עובד. רבע ממשפחות העולים חד-הוריות, לעומת שישית ממשפחות בני העולים. למשפחות בני העולים אחוזי בעלות גבוהים יחסית על מגוון מוצרים ביתיים.
- **מאפייני המשפחות של יוצאי אתיופיה:** העולים ובני העולים חיים במשפחות גדולות, למרבית האבות והאימהות השכלה נמוכה (כ-80% מהאימהות לא למדו כלל). כ-16% חיים במשפחות חד-הוריות. אחוזי הבעלות על מגוון מוצרים ביתיים בקרב בני העולים, ובמיוחד בקרב העולים, נמוכים מאוד. אחוז נמוך יותר מבין ראשי המשפחות עובדים לעומת אחוז העובדים בקרב הקבוצות האחרות.
- **יחסים עם ההורים:** נבדקה התפיסה של בני הנוער כי הקשר מצד ההורים תומך (מבחינת נכונותם של ההורים לסייע בבית הספר ולעודד להצליח בו ומבחינת היכולת לשוחח עמם ולפנות אליהם בעת בעיה). נמצא כי כ-78% מיוצאי ברית המועצות (עולים ובני עולים) ו-74% מעולי אתיופיה ציינו כי הקשר עם הוריהם הוא קשר תומך. לעומתם, אחוז נמוך בהרבה מבני העולים מאתיופיה (64%) ציינו כי הקשר עם הוריהם הוא קשר תומך.
- **זהות:** כ-70% מיוצאי אתיופיה (עולים ובני עולים) חשו במידה רבה או במידה רבה מאוד כישראלים וכבני קבוצת המוצא גם יחד. לעומתם, כ-70% מבני העולים מברית המועצות חשו במידה רבה או במידה רבה מאוד כישראלים בלבד ו-21% חשו כישראלים וכבני קבוצת המוצא גם יחד. בקרב עולי ברית המועצות התמונה מורכבת: 44% חשו כישראלים וכבני קבוצת המוצא גם יחד ו-33% חשו כישראלים בלבד. אולם בקרבם נמצא האחוז הגבוה ביותר של אלו שהגדירו עצמם כישראלים במידה מועטה או בכלל לא (23%).

3. ממצאים בנושא שפה

3.1 רקע מהספרות המקצועית

בארצות הברית נהוגה מדיניות של 'שפה אחת, מדינה אחת'. כלומר, השליטה באנגלית נתפסת כ'הוכחת השתייכות' למדינה, בהיעדר תרבות או היסטוריה משותפת לכל האזרחים (Portes & Hao, 2002; Portes & Schaufli, 1994). גם בישראל, לפחות עד אמצע שנות ה-90, ננקטה מדיניות של חד-לשוניות. מדיניות זו לא נבעה רק מהרצון לבסס את מעמדה של השפה העברית כשפה מתחדשת אלא נקשרה לביטחון האומה ונתפסה כצעד הכרחי בניו האומה וגיבוש תרבות וזהות ישראלית משותפת לכלל העולים שהגיעו ארצה מקצוות תבל (שוהמי, 1995; אליאס, 2010). בספרות המקצועית השליטה בשפת המדינה הקולטת נמצאה קשורה להכרה מוקדמת של שפה זו לפני ההגירה, לתרבות הלשונית של הקבוצה (האם היא אוכלית או אוריינית), לוותק, למגורים בריכוזים אתניים ולקיומם של מורים שיועדים ללמד את שפת המדינה הקולטת כשפה שנייה (לוי ואחרים, 2003; Awokoya, 2010; Schmid, 2001; Portes & Schaufli, 1994). על אף המדיניות של חד-לשוניות, נמצאו גם יתרונות לחד-לשוניות. שליטה בשפת-האם, נוסף לשליטה בשפת המדינה הקולטת, מגבירה את הסולידריות עם קבוצת המוצא, מחזקת את הקשר עם המשפחה ועשויה להתאים יותר להעדפות האישיים (באיזו שפה נוח יותר לאדם לתקשר) (Portes & Schaufli, 1994). יתרה מזאת, למתן לגיטימיות לשמירה על שפת-האם יש ערך סמלי וקישור רגשי וערכי לתרבות המוצא ובמיוחד להורים (חנין, אפשטיין וניזניק, 2011; Schwartz et al., 2010).

ואכן בשנים האחרונות מתחזקות בקרב חוקרים וקובעי מדיניות גישות הרואות בחד-לשוניות יתרון. לצד שליטה בשפת המדינה הקולטת מיוחסת חשיבות לשימורה של שפת-האם, לא רק בשל החשיבות שבשמירת הזיקה לתרבותה של ארץ המוצא אלא גם לאור ממצאים על השפעתו החיובית של הידע האורייני בשפת-האם על רכישתה של השפה השנייה. במחקר של לייקין ואחרים נמצא כי כאשר רוכשים את שפת-האם בגיל צעיר, כישורי אוריינות בסיסיים בשפת-האם – במקרה זה רוסית – מועברים לעברית, במיוחד המודעות הפונמית (Leikin et al., 2010). מחקרים אחרים מצביעים על השפעת הידע האורייני בשפת-האם על ההצלחה הלימודית בשפה החדשה (לוי ואחרים, 2003; ידוביצקי, 2002).

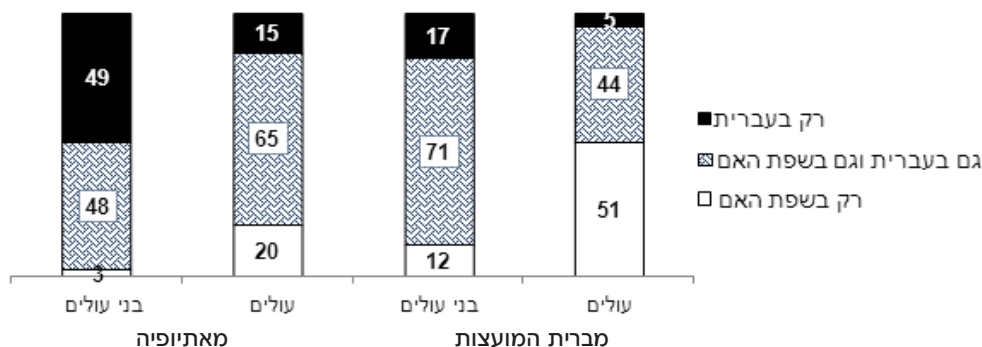
3.2 השפה שבה בני הנוער מדברים בבית עם הוריהם

כפי שעולה מתרשים 1 (להלן), אחוז גבוה מיוצאי ברית המועצות, גם מבני העולים, מדברים בבית בשפת-האם – על פי רוב רוסית. עם זאת, בני העולים ציינו כי הם מדברים גם בעברית נוסף לשפת-האם, ואילו העולים ציינו כי שפת-האם דומיננטית בחייהם הרבה יותר: כ-45% מעולי ברית המועצות מדברים בבית בעברית וגם בשפת-האם, וכמחציתם (51%) מדברים עם הוריהם רק בשפת-האם. כצפוי, אחוז בני העולים מברית המועצות שציינו כי הם מדברים בבית בעברית וגם בשפת-האם גבוה הרבה יותר 71%, ורק 12% מהם מדברים עם הוריהם רק בשפת-האם (17% מדברים רק בעברית).

בקרב יוצאי אתיופיה מצטיירת תמונה אחרת. השימוש בשפת-האם בחיק המשפחה בקרב העולים ובקרב בני העולים נמוך בהרבה: כשני שלישים (65%) מעולי אתיופיה ציינו כי הם מדברים בבית בעברית וגם בשפת-האם, וחמישית (20%) מהם ציינו כי הם מדברים עם הוריהם רק בשפת-האם. נמצא כי כמחצית (48%) מבני העולים מאתיופיה מדברים בבית בעברית וגם בשפת-האם, וכמחצית (49%) מדברים עם הוריהם רק בעברית (כ-3% בלבד מדברים רק בשפת-האם) (תרשים 1). חשוב

לציין כי מהספרות המקצועית עולה שרמת שליטתם של המבוגרים (הורים) עולי אתיופיה בעברית נמוכה (חביב ואחרים, 2010; קינג, אפרתי ונצר, 2003; ליפשיץ, נועם וחביב, 1998), ומאחר שרבים מבני הנוער ציינו כי הם מדברים רק בעברית, עלולה להיווצר בעיה בתקשורת בין בני הנוער להוריהם.

תרשים 1: השפה שבה בני הנוער מדברים בבית עם הוריהם, לפי קבוצת מוצא (באחוזים) ***

*** הבדלים מובהקים על-פי מבחן Wald F ($p < 0.001$)

עם העלייה בוותק עולה בהדרגה אחוז עולי ברית המועצות שמדברים בבית בעברית וגם בשפת-האם (מ-22% בקרב בעלי ותק של 2-7 שנים ל-54% בקרב בעלי ותק של 12 שנים ויותר), ויורד בהדרגה אחוז המדברים רק בשפת-האם (מ-78% בקרב בעלי ותק של 2-7 שנים ל-37% בקרב בעלי ותק של 12 שנים ויותר). אחוז עולי אתיופיה שציינו כי הם מדברים בבית בעברית וגם בשפת-אם עולה במעבר מוותק של 2-7 שנים לוותק בינוני (8-11 שנים) (מ-60% ל-71%), ויורד מעט בקרב בעלי הוותק של 12 שנים ויותר (ל-66%); ואחוז עולי אתיופיה המדברים רק בשפת-האם יורד בקרב בעלי הוותק של 8 שנים ויותר (מ-33% בקרב העולים החדשים ביותר ל-13%) (לוח 1).

לוח 1: השפה שבה בני הנוער העולים מדברים בבית עם הוריהם, לפי ותק בארץ (באחוזים)

ותק בארץ (בשנים)						
עולי אתיופיה			עולי ברית המועצות			
12+	11-8	7-2	12+	11-8	7-2	
100	100	*** 100	100	100	*** 100	סה"כ
21	16	(7)	9	--	0	רק בעברית
66	71	60	54	38	(22)	גם בעברית וגם בשפת-האם
(13)	13	33	37	60	78	רק בשפת-האם

*** הבדלים מובהקים לפי ותק על-פי מבחן Pearson ($p < 0.001$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40; -- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

בקרב בני העולים מברית המועצות נמצא הבדל מועט יחסית לפי מגדר. בשונה, בקרב עולי ברית המועצות נמצא אמנם אחוז דומה של נערים ונערות המדברים בבית רק בעברית (3% ו-8% בהתאמה), אולם בקרב הנערים, בהשוואה לנערות, נמצא אחוז נמוך יותר של מדברים גם בעברית וגם בשפת-האם (36% לעומת 52% בהתאמה) ואחוז גבוה יותר של מדברים עם הוריהם רק בשפת-האם (61% אל מול 40% בהתאמה). בין הנערים והנערות יוצאי אתיופיה (העולים ובני העולים) לא נמצאה כמעט שונות (לוח 2).

לוח 2: השפה שבה מדברים בבית עם ההורים, לפי קבוצת מוצא ומגדר (באחוזים)

יוצאי אתיופיה		יוצאי ברית המועצות		
בני עולים	עולים	בני עולים	עולים	
100	100	* 100	*** 100	נערים - סה"כ
43	15	16	3	רק בעברית
52	65	67	36	גם בעברית וגם בשפת-האם
(4)	20	17	61	רק בשפת-האם
100	100	100	100	נערות - סה"כ
54	16	18	8	רק בעברית
44	65	75	52	גם בעברית וגם בשפת-האם
--	19	8	40	רק בשפת-האם

הערה: הכוכביות בשורת 'נערים' מסמנות הבדלים מובהקים לפי מגדר באותה קבוצת מוצא.
 * הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.05)$; ** הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.001)$; *** הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.001)$ (2)
 () טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40; -- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40.

3.3 מקום שפת-האם בחיי בני הנוער

בנושא של שפת-אם נבדקו מספר תחומים: א. שליטה בשפת-האם בשלושה פרמטרים: יכולת דיבור, כתיבה וקריאה;⁶ ב. מידת החשיבות שבני הנוער מייחסים לשמירה על שפת-האם והחשיבות שלדעתם הוריהם מייחסים לשמירה על שפה זו. בני נוער שציינו כי הם מדברים בבית עם הוריהם רק בעברית לא נשאלו על שני תחומים אלה;⁷ ג. היקף השימוש בשפת-אם עם החברים.

6 שאלות אלה נשאלו רק בשנת 2010.

7 כלומר, על סדרת שאלות זו ענו רק בני נוער שמדברים בבית עם הוריהם רק בשפת-האם או בשפת-האם וגם בעברית.

א. שליטה בסיסית בשפת-האם

בני הנוער העולים ובני העולים נשאלו על יכולת בסיסית של דיבור, של כתיבה ושל קריאה בשפת-האם (לוח 3).

- **יכולת לשוחח שיחה פשוטה בשפת-האם:** היכולת לשוחח ללא קשיים שיחה פשוטה בשפת-האם נפוצה במיוחד בקרב יוצאי ברית המועצות. ראוי לשים לב גם כי יש פער בין היכולת לשוחח שיחה פשוטה בשפת-האם ובין הדיווח שלפיו בבית בני הנוער מדברים עם הוריהם בשפת-האם (ראו תרשים 1 לעיל). נמצא כי מעל שמונים אחוזים (84%) מעולי ברית המועצות יכולים לשוחח שיחה פשוטה בשפת-האם, אך גם אחוז ניכר בקרב בני העולים מברית המועצות (63%) דיווחו כך. לעומתם, רק 38% מעולי אתיופיה ציינו כי הם יכולים לשוחח שיחה פשוטה בשפת-האם ללא קשיים, ואחוז זה נמוך עוד יותר בקרב בני העולים מאתיופיה - 15%.

- **יכולת כתיבה בסיסית בשפת-האם:** כצפוי, יכולת הכתיבה בשימוש יום-יומי בשפת-האם פחותה מיכולת השיחה, והיא מאפיינת באופן בלעדי כמעט את יוצאי ברית המועצות. כשליש (35%) מעולי ברית המועצות וכחמישית (18%) מבני העולים מברית המועצות שמדברים בשפת-האם בבית דיווחו כי הם יכולים לכתוב בשפה זו בשימוש יום-יומי ללא קושי, לעומת מעטים (4%) מעולי אתיופיה, המדברים בבית בשפת-האם.

- **יכולת קריאה בשפת-האם:** בדיקת השליטה של בני הנוער העולים ושל בני העולים בשפת-האם איננה בוחנת ידע לשוני לצרכים לימודיים אלא מתמקדת בשלושה היבטים: קריאת ספר 'בשביל הכיף', קריאת עיתון וקריאת מידע באינטרנט. לגבי כל היבט התבקשו בני הנוער להעריך האם הם מצליחים בו 'ללא קשיים כלל', 'עם מעט קשיים', 'עם הרבה קשיים' או 'לא יכול בכלל'. נבנה מדד המסכם את שליטתם בקריאה בשפת-האם. בלוח 3 מוצג אחוז בני הנוער השולטים 'ללא קשיים כלל' בשניים-שלושה מההיבטים של יכולת קריאה בשפת-האם. לעומת האחוז הגבוה של בני נוער שדיווחו על יכולתם לנהל שיחה פשוטה בשפת-האם ללא קשיים, אחוז המדווחים על יכולת קריאה - נמוך יותר:

- כשליש (34%) מעולי ברית המועצות שמדברים בשפת-האם בבית דיווחו על יכולת גבוהה בקריאה בשפת-האם. עם זאת, רק 14% מקרב בני העולים מברית המועצות שמדברים בשפת-האם בבית ציינו כי הם יכולים לקרוא היטב בשפה זו. מגמת הירידה באחוז המדווחים על יכולת הקריאה בשפת-האם בקרב בני העולים עשויה ללמד על תהליך שבו ילידי ברית המועצות נוטים יותר לשמור על השפה הרוסית כחלק משמירת התרבות והזהות הרוסית (חשוב להזכיר כי אחוז ניכר מהמדגם בקרב קבוצה זו הם בני 15-17 ובעלי ותק גבוה יחסית בארץ), בעוד שבני העולים מברית המועצות שנולדו בישראל שומרים על ידע בשפה הרוסית בעיקר כאמצעי לתקשורת מילולית.

- אחוז נמוך (כ-7%) בקרב יוצאי אתיופיה (עולים ובני עולים) שמדברים בשפת-האם בבית העריכו כי הם יכולים לקרוא היטב בשפת-האם שלהם. אפשר להסביר את הממצא הזה ואת הממצא על יכולת הכתיבה בשימוש יום-יומי בשפת-האם באופן הבא: תרבותם של יהודי אתיופיה מועברת בעיקרה בעל פה (בן עזר, 1992), ואילו המדדים שנבדקו בסקר הנוכחי בחנו מיומנויות כתיבה וקריאה בשפת-האם, שאינן קיימות כמעט בקרב יוצאי אתיופיה.

הממצאים ברוב המדדים מראים שכצפוי, עם העלייה בוותק יורד אחוז בני הנוער השולטים בקריאה בשפת-האם ובשימושיה הבסיסיים בתחום הדיבור והכתיבה, הן בקרב עולי ברית המועצות (למעט

כתיבה בשפת-האם) והן בקרב עולי אתיופיה. יכולת הקריאה בשפת-האם בקרב עולי ברית המועצות יורדת באופן משמעותי עם העלייה בוותק: מי-71% בקרב בני הנוער החדשים ביותר בארץ (2-7 שנים) ל-26% בלבד בקרב בעלי הוותק של 12 שנים ויותר. בקרב עולי אתיופיה הקשר עם הוותק חלש יותר, עקב מספרם הנמוך של הקוראים בשפת-האם. לא נמצאו הבדלי מגדר בנושא זה.

לוח 3: שולטים בשפת-האם, לפי קבוצת מוצא (באחוזים)

יוצאי אתיופיה		יוצאי ברית המועצות		
בני עולים	עולים	בני עולים	עולים	
(6)	8	14	34	שליטה בקריאה בשפת-האם: מדד מסכם ***
15	38	63	84	יכולת לשוחח שיחה פשוטה בשפת-האם ללא קשיים***
--	(4)	18	35	יכולת לכתוב בשימוש יום-יומי בשפת-האם ללא קשיים***

*** הבדלים מובהקים על-פי מבחן $p < 0.001$ (χ^2)

(טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40; -- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40.

ב. חשיבות השמירה על שפת-האם

העולים ובני העולים נשאלו באיזו מידה חשוב להם לשמור על שפת-האם ובאיזו מידה, לדעתם, חשוב להוריהם שהם ישמרו על שפה זו (לוח 4). אף שהיקף השימוש של יוצאי אתיופיה בשפת-האם במסגרת המשפחה נמוך, רבים מהם (עולים ובני עולים) ציינו שחשוב להם לשמור על שפת-האם, לעומתם בני הנוער יוצאי ברית המועצות (עולים ובני עולים) דיווחו באחוז נמוך יותר, אם כי משמעותי, שחשוב להם לשמור על השפה הרוסית, על אף שהיקף השימוש שלהם בשפת-האם במסגרת המשפחה גבוה והם שומרים על היכולת לשוחח בשפה זו ללא קושי. נוסף לכך, חשיבות השמירה על שפת-האם גבוהה יותר בקרב שתי קבוצות העולים לעומת חשיבותה בקרב בני העולים (יוצאי אתיופיה - 73% ו-63%; יוצאי ברית המועצות - 59% ו-51%, בהתאמה מתוך המדברים בשפת-האם בבית). כמו כן, בקרב העולים, עם העלייה בוותק יורד אחוז בני הנוער המדווחים על החשיבות הרבה שבשמירה על שפת-האם.

בני הנוער, המדברים בשפת-האם בבית, דיווחו באחוזים גבוהים יותר כי לדעתם חשוב מאוד להוריהם שהם ישמרו על שפת-האם. 88% מקרב שתי הקבוצות של יוצאי אתיופיה העריכו כי להוריהם חשוב מאוד שהם ישמרו על שפת-האם; לעומת 75% בקרב שתי הקבוצות של יוצאי ברית המועצות (לוח 4). מעניין לציין כי החשיבות שמייחסים בני הנוער לשמירה על שפת-האם בעיני הוריהם איננה יורדת עם העלייה בוותק.

בניתוח לפי מגדר עולה, שאחוז גבוה יותר מהנערות העולות (הן מברית המועצות והן מאתיופיה) דיווחו שחשוב להן מאוד לשמור על שפת-האם שלהן, לעומת הנערים העולים מאותן קבוצות

מוצא. לא נמצאה תמונה דומה בקרב בנות העולים (מברית המועצות ומאתיופיה). תמונה קצת שונה נתגלתה בתפיסתם של בני הנוער לגבי החשיבות שמייחסים הוריהם לשמירה על שפת-האם. גם כאן דווח באחוז גבוה יותר על ידי הנערות העולות מברית המועצות ומאתיופיה (לעומת הנערות) שלהוריהן חשוב מאוד שהן ישמרו על שפת-האם. אך נוסף לכך, גם אחוז גבוה יותר מבנות העולים מברית המועצות (לעומת הנערות) דיווחו על כך. בקרב בני העולים מאתיופיה לא נמצא הבדל בין הנערות לנערים בנושא זה (לוח 4).

לוח 4: חשיבות השמירה על שפת-האם, לפי קבוצת מוצא ומגדר (באחוזים)

יוצאי אתיופיה		יוצאי ברית המועצות		
בני עולים	עולים	בני עולים	עולים	
63	73	51	59	חשוב מאוד בעיני בני הנוער - סה"כ***
66	*66	49	*54	נערים
59	78	51	64	נערות
88	88	74	75	חשוב מאוד בעיני ההורים לפי הערכת בני הנוער - סה"כ***
89	**81	***65	*70	נערים
87	93	82	81	נערות

הערה: הכוכביות בשורת 'נערים' מסמנות הבדלים מובהקים לפי מגדר באותה קבוצת מוצא. כוכביות ליד הסך הכול מסמנות הבדלים בין קבוצות המוצא.

* הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.05)$; ** הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.01)$; *** הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.001)$

ג. היקף בני הנוער המדברים עם חבריהם בשפת-האם

בהמשך לתמונה שלפיה שליטתם של עולי ברית המועצות בשפת-האם היא הגבוהה ביותר, נמצא כי הם גם מדברים באחוזים הגבוהים ביותר עם חבריהם, תמיד או לעתים קרובות, בשפת-האם - 28%. נוסף לכך, אחוז לא מבוטל מבני העולים מברית המועצות מדברים עם חבריהם תמיד או לעתים קרובות בשפת-האם - 17%. לעומתם, רק מיעוט קטן משתי הקבוצות של יוצאי אתיופיה (עולים ובני עולים) ציינו כי הם מדברים עם חבריהם בשפת-האם, תמיד או לעתים קרובות (לוח 5). לא נמצא הבדל בשפה שבה מדברים בני הנוער העולים עם חבריהם לפי ותק ולפי מגדר.

לוח 5: מדברים עם חבריהם בשפת-האם, לפי קבוצת מוצא (באחוזים)

יוצאי אתיופיה		יוצאי ברית המועצות		
בני עולים	עולים	בני עולים	עולים	
7	8	17	28	מדברים עם חבריהם בשפת-האם (תמיד או לעתים קרובות)***1

*** הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.001)$ (2χ)

1 המדברים עם הוריהם בבית רק בעברית לא נשאלו שאלה זו.

3.4 שליטה בעברית

הבדיקה של השליטה בעברית התמקדה בהיבט של ידע לשוני לצרכים לימודיים, וניתן פחות דגש על ידע לשוני לצורכי תקשורת בחיי היום-יום. זאת משום שסקר זה איננו מתמקד בעולים שהגיעו זה עתה לישראל (בעלי ותק של פחות משנתיים) אלא בבני עולים ובעולים שהוותק הממוצע שלהם בארץ הוא כתשע שנים. זאת ועוד: הצלחתם הלימודית של העולים ושל בני העולים תלויה רבות בשליטתם בעברית. השליטה בעברית נבדקה באמצעות תשעה היבטים: הבנה של דברי המורים בשיעור, קריאת ספרי לימוד, כתיבת חיבור, הכנת שיעורי בית, יכולת להשיב לשאלות בבחינות, יכולת לשוחח עם מורה, קריאת ספר, קריאת עיתון וקריאת מידע באינטרנט. לגבי כל היבט התבקשו בני הנוער להעריך האם הם מצליחים בו 'ללא קשיים כלל', 'עם מעט קשיים', 'עם הרבה קשיים' או 'לא יכול בכלל'. נבנה מדד המסכם את שליטתם של בני הנוער בשפה העברית. להלן מוצג אחוז בני הנוער השולטים 'ללא קשיים כלל' בשישה-תשעה מההיבטים של שליטה בשפה העברית (לוח 6).

נמצא כי רמת שליטתם של עולי אתיופיה בשפה העברית היא הנמוכה ביותר: 76% העידו על שליטה מיטבית בעברית לעומת 88% מקרב עולי ברית המועצות. חשוב לציין כי אחוז גבוה יחסית מעולי אתיופיה הם בעלי ותק של 2-7 שנים בארץ. עם זאת, שליטתם בעברית זהה לזו של עולי ברית המועצות בעלי אותו ותק (59%-60%, בהתאמה). במעבר לוותק הבינוני (8-11 שנים בארץ) הן בקרב עולי אתיופיה והן בקרב עולי ברית המועצות, אחוז המדווחים על שליטה בעברית עולה משמעותית ונשאר דומה. בקרב בעלי הוותק הגבוה (12 שנים ויותר בארץ). גם שיעורי שליטה אלה דומים בין שתי קבוצות העולים (בין 87%-92% מבעלי הוותק הבינוני והגבוה מעריכים כי הם שולטים בעברית).

בהתאמה להערכת השליטה בעברית, האחוז הגבוה ביותר של מדווחים על צורך בעזרה לשיפור השליטה בשפה העברית נמצא בקרב עולי אתיופיה: 29% מהם לעומת כ-10% מבני הנוער המשתייכים לקבוצות האחרות דיווחו על צורך זה (לוח 6). כצפוי, צורך בעזרה לשיפור השליטה בעברית דווח באחוז גבוה יותר בקרב העולים החדשים ביותר (2-7 שנים בארץ), הן בקרב עולי ברית המועצות והן בקרב עולי אתיופיה – כ-45%; לעומת כ-10% מעולי ברית המועצות ו-19% מעולי אתיופיה בעלי ותק של 8 שנים ויותר בארץ. גם בנושא זה לא נמצא הבדל לפי מגדר.

לוח 6: שליטה בעברית, לפי קבוצת מוצא (באחוזים)

יוצאי אתיופיה		יוצאי ברית המועצות		
בני עולים	עולים	בני עולים	עולים	
87	76	93	88	שליטה בשפה העברית: מדד מסכם [^] ***
8	29	7	14	רוצים עזרה לשיפור השליטה בשפה העברית**

[^] ראו הגדרה של המדד המסכם בגוף הטקסט; ** הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.01)$ (2χ) ; *** הבדלים מובהקים על-פי מבחן $(p < 0.001)$ (2χ)

סיכום ודין

במאמר זה הוצגו ממצאים שונים הקשורים לשימוש ולשליטה בשפת-האם ובעברית בקרב יוצאי ברית המועצות ויוצאי אתיופיה, תוך השוואה בין העולים לבני העולים מקבוצות אלה. השימוש בפועל בעברית ובשפת-האם והרצון לשמור על שפת-האם קשורים בקשר הדוק להיבטים של זהות וקשר עם ההורים, כמו גם להצלחה בלימודים.

סקירת הספרות הראתה, כאמור, כי רכישת שפת המדינה הקולטת, לצד שמירה על שפת-האם, מביאה לחיזוק הסולידריות עם שתי התרבויות (חנין, אפשטיין וניזניק, 2011; Schwartz et al., 2010) וגם לחיזוק הקשר עם ההורים, ונותנת לגיטימציה לתזוזה בין השפות בהתאם להעדפה האישית של האדם (Portes & Schauflier, 1994). ממצאי המחקר הראו מחד כי מידת שליטתם של בני הנוער בשפת-האם אינה גבוהה במיוחד: שליטה זו מסתכמת בעיקר ביכולת של יוצאי ברית המועצות לשוחח שיחה פשוטה ובמידה פחותה ביכולות לקרוא ולכתוב. בקרב יוצאי אתיופיה רק אחוז מצומצם מבני הנוער ציינו שיש להם כישורי אוריינות בשפת-האם. בנוסף נמצא שהרוב הגדול מבני הנוער יוצאי אתיופיה (עולים ובני עולים) ומבני העולים מברית המועצות וכמחצית מהעולים מברית המועצות מדברים בבית עם הוריהם רק בעברית או גם בעברית וגם בשפה-האם. מאידך, מהספרות המקצועית עולה שמידת שליטתם של הורים בעברית מוגבלת ועל כן עלול להיווצר מצב בו התקשורת בין בני הנוער להוריהם נפגעת או אינה מעמיקה דיה. מצב זה בולט במיוחד אצל בני העולים מאתיופיה, אשר בקרבם נמצא האחוז הנמוך ביותר של בני נוער שחשים קשר תומך מצד הוריהם. מכאן שחיזוק השליטה בשפת האם עשוי לתרום לשיפור התקשורת בין ההורים לילדיהם. תמיכה לכך נמצאה גם באחוז הגובה יחסית של בני הנוער שהעידו כי חשוב מאוד לשמור על שפת-אמם וכי הם מעריכים כי גם להוריהם חשוב שהם יעשו כך. במצב שבו מרבית יוצאי אתיופיה מרגישים במידה גבוהה הן כבני קבוצת המוצא והן כישרלים, ייתכן שמתן לגיטימציה רבה יותר לשמירה על שפת-האם יחזק עוד יותר את הקשר של בני הנוער לתרבות קבוצת המוצא ובמיוחד להוריהם, דבר שיתרום אף הוא לשיפור התקשורת ביניהם. כמו-כן חיזוק השליטה בשפה העברית בקרב ההורים עשוי גם הוא לתרום לשיפור התקשורת הבין-דורית.

לתפיסה הדוגלת בדו-לשוניות יתרון גם מהיבט אורייני. כאמור, מחקרים הראו כי ביסוס ידע אורייני בשפת-האם מסייע לרכוש שפה שנייה וכישורי אוריינות בכלל ביתר קלות (Leikin et al., 2010). דבר זה משפיע לטובה על ההצלחה הלימודית של התלמידים בשפה החדשה (לויין ואחרים, 2003;

ידוביצקי, 2002). מכאן, שגם מההיבט האורייני מוצע לפעול לשיפור השליטה בשפת-האם, וזאת למען שיפור המצב הלימודי.

גם שיפור רמת העברית של העולים יוצאי אתיופיה הוא יעד חשוב. כאשר ביקשנו מבני הנוער להעיד על שליטתם בעברית נמצא כי רבע מעולי אתיופיה דיווחו שאינם שולטים היטב בעברית. אחוז דומה מהם ציינו כי יש להם צורך בעזרה בעברית. חיזוק ליעד זה מתקבל מהדיווח של עולי אתיופיה על קושי בתפקוד הלימודי שנובע משליטה לא מספקת בעברית. יתרה מזאת, יש להניח שהמצב הלימודי המדאיג של יוצאי אתיופיה בכלל, קשור בין היתר, לקשיים בשפה העברית שהם חווים.

מקורות

אליאס, נ' (2010). 'שימושי תקשורת כפרקטיקות של נראות ואי-נראות: ה"שבים הביתה", בישראל ובגרמניה'. בתוך ע' לומסקי-פדר ות' רפופרט (עורכות), **נראות בהגירה** (עמ' 161-191). ירושלים ותל אביב: מכון ון-ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.

בן עזר, ג' (1992). **כמו אור בכד - עלייתם וקליטתם של יהודי אתיופיה**. ירושלים: ראובן מס. חביב, ג', הלבן-אילת, ח', שץ, א' ואלמוג, י' (2010). **מעקב אחרי אינדיקטורים מרכזיים למצבה של האוכלוסייה האתיופית ברמת הארצית**. דמ-560-10, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

חנין, ז', אפשטיין, א"ד וניזניק, מ' (2011). **ללא ספק, ישראלים**. דוברי רוסית בארץ ובחו"ל - זהות ותרבות. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

ידוביצקי, מ' (2002). **שילוב תלמידים עולים במערכת החינוך**. המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, ירושלים.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', עמיאל, ש', לוי, ד' וקונסטנטינוב, ו' (2012). **בני נוער יוצאי אתיופיה ויוצאי ברית-המועצות לשעבר: עולים ובני עולים - דמיון ושוני**. דמ-627-12, ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', לוי, ד' וקונסטנטינוב, ו' (2010). **בני נוער עולים בישראל - תמונת מצב עדכנית**. דמ-561-10, ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

לוי, ת', שוהמי, א' וספולסקי, ד' (2003). **הישגים בלימודים של תלמידים עולים: ממצאים והמלצות למקבלי החלטות**. אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, ואוניברסיטת בר-אילן, רמת גן. ליפשיץ, ח', נועם, ג' וחביב, ג' (1998). **קליטתם של בני נוער יוצאי אתיופיה: מבט רב-ממדי - ראיית בני הנוער, האימהות ואנשי מערכת החינוך - דוח מסכם**. דמ-332-98, ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל.

קינג, י', אפרתי, ר' ונצר, נ' (2003). **נתונים נבחרים ממפקדים של עולים בשמונה ערים**. דמ-03-435, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

שוהמי, א' (1995). 'סוגיות במדיניות לשונית בישראל: שפה ואידאולוגיה'. בתוך ד' חן (עורך), **החינוך לקראת המאה העשרים ואחת** (עמ' 249-256). תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.

- Awokoya, J.T. (2010). *'I'm Not Enough of Anything!': The Racial and Ethnic Identity Constructions and Negotiations of One-Point-Five and Second Generation Nigerians*. University of Maryland, College Park. UMI Microform 3372817.
- Leikin, M.; Schwartz, M.; Share, D.L. (2010). 'General and Specific Benefits of Biliterate Bilingualism: A Russian-Hebrew Study of Beginning Literacy'. *Read Writ*, 23: 269-292.
- Portes, A.; Schauffler, R. (1994). 'Language and the Second Generation: Bilingualism Yesterday and today'. *International Migration Review*, 28(4): 640-661.
- Portes, A. & Hao, L. (2002). 'The Price of Uniformity: Language, Family and Personality Adjustment in the Immigrant Second Generation'. *Ethnic and Racial Studies*, 25(6): 889-912.
- Schmid, C.L. (2001). 'Educational Achievement, Language-Minority Students, and the New Second Generation'. *Sociology of Education Extra Issue*: 71-87.
- Schwartz, S.J., Unger, J.B., Zamboanga, B.L. & Szapocznik, J. (2010). 'Rethinking the Concept of Acculturation. Implications for Theory and Research'. *American Psychological*, 65(4): 237-251.